

Maarten Reith

Gedachten over het maken van digitale geschiedenis

Hypertekst en historiografie

Door de opkomst van nieuwe media als internet zijn er nieuwe mogelijkheden gekomen voor onderzoek en wetenschap. Maarten Reith laat in dit artikel zijn gedachten gaan over de toepassing van deze nieuwe media op de geschiedschrijving.

De afgelopen jaren hebben traditionele communicatiemiddelen zoals boeken, tijdschriften, radio en televisie concurrentie gekregen van internet en cd-rom's. Bijna elk onderdeel van de westerse samenleving - van industrie en wetenschap tot gezondheidszorg en onderwijs - maakt gebruik van computergestuurde technologieën. Ook de geschiedschrijving zal in toenemende mate digitale media gaan gebruiken bij haar onderzoek en bij de presentatie van de uitkomsten hiervan. Reflectie op het gebruikte medium behoort tot elke zichzelf respecterende tak van wetenschap. De geschiedenis heeft uitgewezen dat nieuwe (media)technologieën vergaande invloed kunnen uitoefenen op de perceptie van werkelijkheid. Historici moeten zich daarom momenteel een belangrijke vraag stellen: wat is de relevantie van digitaliteit voor de geschiedwetenschap? Welke veranderingen staat het geschiedkundig wereldbeeld door de digitalisering te wachten? Over dit onderwerp zijn historici tot nu toe opmerkelijk zwijzaam. Aangezien internet het meest gebruikte en toegankelijke medium is, wordt in dit artikel bekeken wat enkele implicaties zijn van het aanwenden van hypertekst voor de geschiedkundige verbeelding. Het doel is een aanzet te geven tot een meer systematische overdenking van wat een nieuwe grondslag van de geschiedschrijving zal vormen.

De wende naar de media

Vanaf ongeveer het midden van de negentiende eeuw zijn steeds meer denkers van mening dat taal het voertuig van ons denken en kennen is. De meest invloedrijke wijsgerige stromingen wat dit betreft zijn de semiotiek van Peirce, het logisch empirisme van Carnap (Wiener Kreis), de filosofie van de late Wittgenstein, het structuralisme van De Saussure, Lévi-Strauss en Lacan, de hermeneutische fenomenologie van Heidegger en Gadamer, en het poststructuralistische denken van Lyotard, Derrida en Baudrillard. Taal kan in meer of mindere mate het verkrijgen van kennis omtrent de werkelijkheid beïnvloeden, bepalen en verhullen. Om het zijn, de waarheid, of de historische werkelijkheid te beschrijven, staan ons onder andere de dichterlijke taal (Heidegger), het gesprek (Gadamer) en de differentiële en supplementaire werking van de taal (Derrida) tot de beschikking.

De afgelopen decennia is er sprake van een medialisering van het wereldbeeld, een *mediatic turn*: niet de constituerende werking van de taal voor het zelfbewustzijn of de werkelijkheid, maar de bepaling van de inhoud van deze taal door het gebruikte medium wordt nu onder de loep genomen. Taal is te beschouwen als een medium onder andere media.¹ Gesproken in termen van symbolische overdracht van informatie zijn de materiële dragers van symbolen en de structuren waarin zij zijn ingebed van niet te onderschatten belang voor hun inhoudelijke betekenis of syntaxis. McLuhan maakt duidelijk dat media geen neutrale dragers van informatie of boodschappen zijn, maar hun inhoud affecteren en zelfs bepalen. 'In a culture like ours, long accustomed to splitting and dividing all things as a means of control, it is sometimes a bit of a shock to be reminded that, in operational and practical fact, the medium is the message.'² Wat hij hiermee duidelijk wil maken is dat het medium waarin een ervaring of gebeurtenis haar uitdrukking vindt medeconstitutief is voor de ervaring zelf. Elk medium gaat vergezeld van een specifiek discours, dat tevens een oriëntatie voor het denken met zich meebrengt.

De geschiedenis geeft van de invloed van techniek of media op de beleving van de werkelijkheid legio voorbeelden. De klok deelde niet alleen de

1 Taal speelt nog steeds een grote rol in het mediumdenken: digitaliteit hangt nauw samen met *digi-taligheid*. De werelden van het gesproken en geschreven woord kennen nieuwe verpakkingen: telefoondraden, beeldbuisen, zilveren schijfjes en cyberspace.

2 M. McLuhan, *Understanding Media. The Extensions of Man* (Massachusetts 1995) 7.

dag in netjes afgepaste eenheden in, maar bracht tevens in het middeleeuwse Europa een culturele en economische omslag teweeg. De boodschap van de trein was niet slechts een toename van de mobiliteit, maar bracht ook nieuwe steden, nieuw werk en een andere wijze van vrijetijdsbesteding. Het vliegtuig veranderde deze 'treinsteden' opnieuw. De komst van de telegraaf koppelde de overdracht van informatie los van fysiek vervoer. Telegrafisch gecodeerde berichten konden een afstand overbruggen in een tijdsspanne waarbij de snelheid van de trein, de stoomboot of de koerier te paard verbleekte. Niet een snelle overdracht van de ene horizon naar de andere was het gevolg, maar een decontextualisering en fragmentarisering van het nieuws. Verschillende communicatiemiddelen lenen zich voor verschillend gebruik. Zo is met rooksignalen geen filosofisch gesprek te voeren en neemt het politieke debat in het televisietijdperk een ander karakter aan dan in de tijd dat opposenten elkaar met louter argumenten te lijf gingen. De steeds maar duurder wordende campagne's bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen zijn hiervan het schrijnende voorbeeld.

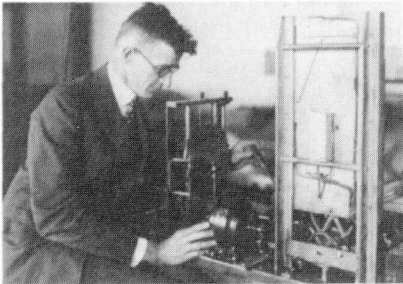
De visie van McLuhan op de determinerende kracht van media behoeft enige nuancering. Tegenover de substantiële theorie (onder andere Heidegger, Ellul, McLuhan), waarbij technieken niet neutraal zijn en in het extreme geval het gehele menselijk leven beheersen, staat het sociaal-constructivisme: de sociale en cultuur-historische context bepalen de uiteindelijke invloed van technologie op de samenleving. Het is de maatschappij die betekenis geeft en de keuze voor bepaalde technologische ontwerpen accepteert of afwijst. Een middenweg tussen deze twee uitersten, een wederzijdse relatie tussen maatschappij en technologie, lijkt de meest adequate voorstelling van zaken. Hughes zegt op dit punt van een technologisch systeem dat het 'can be both a cause and an effect; it can shape or be shaped by society'.³

3 T.P. Hughes, 'Technological Momentum', in: M.R. Smith en L. Marx ed., *Does Technology Drive History? The Dilemma of Technological Determinism* (Cambridge 1996) 112. De socioloog Manuel Castells is eveneens duidelijk over deze relatie: 'Of course technology does not determine society. Neither does society script the course of technological change, since many factors, including individual inventiveness and entrepreneurialism, intervene in the process of scientific discovery, technological innovation, and social applications, so that the final outcome depends on a complex pattern of interaction.' In: *The Information Age: Economy, Society and Culture. The Rise of the Network Society*, Vol. I (Massachusetts 1996) 5.

De grondgedachten van McLuhan hebben tot een onderzoekstraditie geleid, waarin de invloed van media op het wereldbeeld centraal staat.⁴ De opkomst van de elektronische media inspireerde tot het maken van vergelijkingen met de introductie van het schrift in de westerse cultuur, dat eveneens een fundamentele verandering van het dominerende medium tot gevolg heeft gehad. Een bekend voorbeeld is het werk van Walter Ong, die de overgang beschrijft van orale cultuur naar schriftcultuur en de overgang van schriftcultuur naar een multimediale cultuur waarin film, radio, televisie en computer de hoofdrollen spelen.⁵ Hij spreekt van interactieve epistemologie: kennis komt tot stand in relatie met de gebruikte hulpmiddelen. De vraag is welke boodschap hypertext voor de historiografie in petto zou kunnen hebben.

De boodschap van hypertext

Sinds de introductie van het wereldwijde netwerk van computers is er een enorme hoeveelheid teksten over het onderwerp 'hypertext' verschenen.

Vannevar Bush vond in 1945 het concept *hypertekst* uit. De term *hypertekst* werd echter pas in de jaren '60 bedacht. Uit: James M. Nyce en Paul Kahn ed., *From Memex to Hypertext. Vannevar Bush and the Mind's Machine* (San Diego 1991).

Ted Nelson introduceerde in de jaren zestig deze term en definieerde het als *non-sequential writing*: 'text that branches and allows choices to the reader, best read at an interactive screen. As popularly conceived, this is a series of text chunks connected by links which offer the reader different pathways'.⁶ Hypertekst is op te vatten als een weefsel van teksten of symbolen, of als een door de computer gesimuleerde kaartenbak, waarvan de kaartjes zich niet in een bepaalde, van tevoren vastliggende volgorde bevinden. Michael Heim:

4 Een aantal leerlingen van McLuhan binnen deze traditie, bekend onder de naam Toronto-school, zijn: E.A. Havelock, W. Ong, R.A. Lanham, G.P. Landow, M. Heim, J.D. Bolter, R.M. Fowler.

5 Zie: W. Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word* (London 1982).

6 Zie: R.M. Fowler, 'How the Secondary Orality of the Electronic Age Can Awaken Us to the Primary Orality of Antiquity' (1994) 4. Bron: <http://www2.baldwinw.edu/~rfowler>.

'Hypertext is a dynamic referencing system in which all texts are interrelated. Hypertext is no less than electronic intertextuality, the text of all texts, a supertext.'⁷ *Hyper* (Gr.) betekent letterlijk 'een bepaalde grens te boven gaand', hetgeen in het Latijn wordt aangeduid met *super*. Kenmerkend voor een hypertext zijn de links, ofwel de verbindende elementen van de teksten. Een elektronische tekst kan hierdoor verschillende ingangen en uitgangen kennen, hetgeen de *lineariteit* van de tekst ter discussie stelt.

Een lineair verhaal kenmerkt zich door een begin en een einde (binnen een afgesloten ruimte), met vastliggende en opeenvolgende delen.

Uitzonderingen hierop zijn naslagwerken zoals encyclopedieën en kookboeken, of boeken bestaande uit bijvoorbeeld aforismen, die in een willekeurige volgorde doorgebladerd kunnen worden. In het geval van een hypertext bepalen technologie, medium en toegankelijkheid de omvang van deze supertext. Zo is van een hypertext als

Een voorbeeld van een digitale encyclopedie, *Encarta Online*. URL: <http://encarta.msn.com>.

internet de hoeveelheid informatie voor de eindige mens niet te verwerken. In deze gigantische zee van *bytes* komt voor deze mens de horizon zelfs niet eens in zicht. Een mathematische benadering leert ons dat een (hyper)tekst niet eens zo groot hoeft te zijn om een exponentiële hoeveelheid aan combinaties van verschillende 'zinnen' mogelijk te maken. De regels van de tien sonnetten in de dichtbundel *Cent mille milliards de poèmes* van Raymond Queneau kunnen naar eigen inzicht gecombineerd worden tot 10^{14} mogelijke lezingen.⁸

Een belangrijke stroming binnen de geschiedschrijving, het narrativisme, gaat ervan uit dat historische kennis haar belichaming vindt in een historisch betoog of verhaal: 'Voor de narrativist (...) wordt samen-

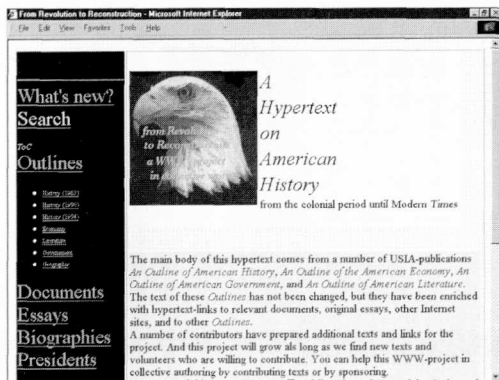
7 M. Heim, *The Metaphysics of Virtual Reality* (New York 1993) 30.

8 R. Queneau, *Cent mille milliards de poèmes* (Parijs 1961).

hang eerst geboren in de historische *narratio* en weerspiegelt een samenhang in de historische *narratio* niet een samenhang die daarvoor reeds bestond in de historische *werkelijkheid*.⁹ Deze laatste visie op het achteraf, in de interpretatie, ontstaan van samenhang, sluit aan op hetgeen gebeurt bij het lezen van een hypertext. Het is de 'gebruiker' die verhaal delen tot een samenhangend geheel knoopt. Ankersmit meent dat de *narratio* een voorstel is om het verleden op een bepaalde manier te zien, omdat het verleden zelf geen samenhangen kent. De *narratio* is het linguïstische voertuig van dit voorstel: 'In de *narratio* wordt het verleden 'getoond' of 'geëtaleerd' met behulp van iets dat niet zelf onderdeel van het verleden is - en dat 'iets' is steeds een interpretatie of een voorstel tot een 'zien als...'.¹⁰ Een implicatie hiervan is volgens Van den Braembussche de 'reductie van de historische kennis tot haar eindproduct, haar verbale representatie of ver-

slaggeving'.¹¹ Bij een hypertextueel vormgegeven geschiedenis is er pas sprake van een eindproduct wanneer het in de klikkende handen van de 'lezer' is.

Een van de zeldzame artikelen over hypertext (multimedialiteit) en geschiedschrijving komt van de Nederlandse historicus George Welling. Hij waarschuwt voor

George M. Welling's *From Revolution to Reconstruction*. URL: <http://www.let.rug.nl/~usa>.

ren van historische kennis op hypertextuele wijze: 'Op het *Web* zijn grote hoeveelheden digitale transcripties van originele documenten te vinden in allerlei collecties. Wat echter ontbreekt is het verband tussen de verschillende documenten. Er is geen narratief dat de documenten rangschikt, dat het belang van de verschillende documenten voor het historisch begrip aangeeft'.¹² De auteur ziet een gebrek aan ontwikkeling van visie en

9 F.R. Ankersmit, *Denken over geschiedenis. Een overzicht van de moderne geschiedfilosofische opvattingen* (Groningen 1986) 187.

10 Ankersmit, *Denken over geschiedenis*, 189.

11 A.A. van den Braembussche, *Theorie van de maatschappijgeschiedenis* (Baarn 1985) 62.

12 G.M. Welling, 'Multi-media, internet en geschiedenis. Komt het ooit nog goed

het achterwege laten van interpretatie van bronnen. 'Het is zo eenvoudig om een groot aantal documenten te *scannen* en als een coherent geheel te presenteren, dat de kern van het historisch werk - de interpretatie - vergeeten wordt.'¹³ Een hypertextauteur (een *spacemaker*¹⁴) is verantwoordelijk voor de keuze van de documenten en informatie die deze tekst bevat. De kritiek van Welling betreft historici die gebruik maken van het web zonder over hun medium te hebben nagedacht. Hij is zelf auteur van een veel-bezochte website over de Amerikaanse geschiedenis¹⁵, maar rept niet over oplossingen voor de door hem geconstateerde problemen. En dit geldt zowel voor het artikel als voor de website. Wel zegt hij: 'Het schrijven van hypertexten vraagt een andere benadering en dient zo snel mogelijk in het onderwijs geïntroduceerd te worden.'¹⁶

Alhoewel volgens Bolter 'each reading determines the story as it goes',¹⁷ kan je hiertegen opwerpen dat 'each reading is determined by the textual input'. De limieten van interpretatie en mogelijke lezingen worden bepaald door het tekstuele netwerk. De hoeveelheid links en informatie bepalen de omvang van dit netwerk en hiermee samenhangend de limieten van interpretatie. De context is bepalend voor de betekenis van woorden. In een hypertext neemt de context een nog prominentere plaats in dan bij een lineaire tekst: 'Hypertext, which is a fundamentally intertextual system, has the capacity to emphasize intertextuality in a way that page-bound text in books cannot.'¹⁸ Wanneer de context mede bepalend is voor een tekst,

tussen historici en de computer?', *Groniek* 135 (1996) 184-192, aldaar 189.

- 13 Ibidem, 190. Van soortgelijke teneur is het artikel 'Oraliteit - Literaliteit - Medialiteit. Over materiële aspecten van tekst en communicatie' van Christoph Sauer, *Groniek* 135 (1996) 193-206. Hij zegt aan het slot van zijn verhaal: 'Lastig en irritant zijn elektronische bron-'teksten' omdat ze in principe 'open' zijn ten aanzien van inhoud, vorm en interpretatie' (206). Dit lijkt mij (vanuit een intertekstueel perspectief) op te gaan voor alle historische documenten.

- 14 De term *spacemaker* heeft betrekking op iemand die een nieuwe narratieve ruimte opent. Randal Walser gaf deze naam aan een nieuwe categorie van kunstenaars: 'Whereas the playwright and the filmmaker both try to communicate the idea of an experience, the spacemaker tries to communicate the experience itself. The spacemaker sets up a world for an audience to act directly within'. Zie: B. Woolley, *Virtual Worlds* (Cambridge 1992) 161.

- 15 Het adres van deze site is: <http://www.let.rug.nl/~usa>.

- 16 Welling, 'Multi-media, internet en geschiedenis', 191.

- 17 J.D. Bolter, *Writing Space. The Computer, Hypertext, and the History of Writing* (Hillsdale 1991) 124.

- 18 G.P. Landow, *Hypertext. The Convergence of Contemporary Critical Theory and*

dient bij het verstaan een interpretatiehorizon te worden aangewezen, maar dit is altijd een arbitraire aangelegenheid. Een hypertext als het World Wide Web is op te vatten als één grote 'intertext'. Het lezen van deze intertekst roept steeds de ervaring op van een gemis. De lezer wordt voortdurend geconfronteerd met mogelijke verrijkingen van de tekst, die aan onbekende horizonten te vinden zijn. Hoe fijnmaziger het web van links, des te indringender het besef van afwezigheid. De keuze om een bepaalde link of leesroute te volgen sluit andere links uit. De hoeveelheid mogelijke wandelingen is te groot om na elk doodlopend pad de omgekeerde weg af te leggen, en alle kruispunten of splitsingen op goed geluk te beproeven.

Komt er, gezien het steeds maar opdoemen en verdwijnen van contexten, dan nooit een einde aan een hypertext? Coover geeft voor het probleem omtrent het eindigen van een elektronische tekst een simpel antwoord: 'Sooner or later, whatever the game, the whistle is blown. Even in hyperspace, there is disconnection. One last windowless trajectory.'¹⁹ Dit komt erop neer dat wanneer iemand er genoeg van heeft zich in cyberspace te bevinden, hij of zij de verbinding verbreekt. Een tekst eindigt op het moment dat de lezer dat wil: 'When the reader decides to stop reading (...), he or she ends, kills, the story, because when the active reader, the author-reader, stops reading, the story stops, it dies, it reaches an ending. As part of that cessation, that willingness to stop creating and interpreting the story, certain acts or events in the story become deaths, because they make most sense that way; and by stopping reading, the reader prevents other alternatives from coming into being.'²⁰ Maar is een hypertext – dat hier een metafoor is voor de intertekstuele werking – te beëindigen door simpelweg de verbinding te verbreken? Een ontkennend antwoord zou de weg vrij maken voor de meest radicale vorm van intertekstualiteit, waarbij alles met alles samenhangt zonder duidelijke kwalitatieve criteria voor relevantie. De historicus zou grote problemen krijgen met de contextafbakening: wat is relevant om bij het onderzoek te betrekken en wat niet? Welke (historische) lijnen kunnen worden verbroken en welke verbonden?

Technology (Baltimore 1992) 10.

¹⁹ Ibidem, 118.

²⁰ Ibidem.

Digitale oneindigheid

Wanneer een historische verhandeling hypertextueel geordend is of gepresenteerd wordt, dan is het de lezer die, op basis van het door de spacemaker aangeleverde materiaal, de geschiedenis schrijft. Een historisch verhaal wordt niet langer kant en klaar door de historicus voorgeschoteld, maar de lezer moet 'handelingen' verrichten met tekstdelen. Het verleden krijgt pas vorm op het moment van deze (inter)actieve lezing. Geschiedschrijving is een vorm van telepresentie, want het haalt achterliggende (temporele) verten dichterbij. Dit houdt in dat de geschiedenis in het heden haar gestalte krijgt, net als bij het eerder genoemde narrativisme. Tele-technieken doen zowel temporele als ruimtelijke verten verdwijnen. De tele-presentie van het verleden is ver(te)-tegenwoordigen, en daarmee geschiedenis in het nu brengen. Een interactief en collaboratief netwerk van auteurs en lezers zorgt voor een niet-ophoudende herdenking en herschrijving van de geschiedenis. De tekstuele structuur van hypertext veranderen historische documenten en presentaties van geschiedkundige kennis typografisch: 'Eventually, the new dialectic structure of hypertext will compel us, as Derrida puts it, to reread past writing according to a different organization of space.'²¹ Wat voor deze geschriften uit het verleden geldt, is van toepassing op het gehele verleden. De overblijfselen of historische bronnen, moeten dan wel in een digitaal formaat zijn overgezet. Op grond van deze verhuizing van de geschiedschrijving naar het digitale domein valt te verdedigen dat de geschiedenis zeker niet ten einde is, maar zelfs oneindig is. Aan de ene kant dwingt de wisseling van media(technologie) ons zagezegd tot herlezing. We zijn nog niet klaar met de geschiedenis als geheel van voorbije gebeurtenissen. Aan de andere kant vindt er door de verhuizing naar cyberspace een enorme vermeerdering plaats van mogelijke lezingen van de geschiedenis.

Een serieus te nemen probleem is dat deze digitalisering van historische documenten kan leiden tot een enorme databank waaruit oneindig veel geschiedenissen kunnen worden samengesteld. Anton Kaes waarschuwt met betrekking tot de historische film voor contextloosheid: 'Het verleden loopt het gevaar een snel uitdijende verzameling beelden te worden, gemakkelijk terug te vinden maar geïsoleerd van tijd en ruimte, gemakkelijk terug te vinden in een eeuwig heden door een druk op de knop van de afstandsbediening.'²² De verantwoordelijkheid samenhang aan te

21 Bolter, *Writing space*, 118.

22 F. Van Vree, 'De verleiding van het beeld. De nazistische vernietiging in de spiegel

brengen in een hypertext ligt bij de auteur. Bij een hypertext op het WWW ontsnapt de inhoud echter deels aan de controle van de schrijver, daar verwijzingen naar andere pagina's in verbinding staan met weer andere pagina's. Dit is niet het geval wanneer een tekst een materiële grens heeft, zoals bij de cd-rom het geval is, of een 'gesloten' website. De spacemaker kan de lezer manipuleren in de richting van bepaalde leesroutes, en moet zich hiervan als bedenker van het meta-narratief bewust zijn. Wellicht kan een bezinning op het medium en dit meta-narratief oplossingen aandragen tegen mogelijke onsamenhangendheid. Wanneer mocht blijken dat er na de ingebruikname van een nieuw medium minder continuïteit in het verleden valt te bespeuren dan ervoor het geval was, kan dit geen verwijt zijn aan de geschiedenis zelf. Foucault richt zich als historicus bijvoorbeeld op discontinuïteiten. Hij gaat er in zijn historische analyses vanuit dat gebeurtenissen een multipliciteit van oorzaken kennen. Een gebeurtenis heeft een herkomst, een veld van oorzaken: 'De verveelvoudiging van oorzaken bestaat erin een gebeurtenis te analyseren overeenkomstig de veelvoudige processen die haar tot stand brengen.'²³

Foucault meent dat historici tijdens hun werk te maken krijgen met een proces van toenemende complexiteit: 'En men moet bedenken dat hoe meer men het te analyseren proces van binnenuit uiteenlegt, hoe meer externe kenbaarheidsrelaties men kan en zelfs moet konstrueren'. Dit 'veelvlak van kenbaarheden' kan 'nooit als principieel eindig worden beschouwd.'²⁴ Wanneer één van de boodschappen van hypertext multilineariteit is, ontstaat dan het 'veelvlakke' beeld van het verleden zoals beschreven door Foucault? Bolter lijkt dit te bevestigen: 'A hypertext on the fall of the Roman empire might include several explanations without seeking either to combine or to reconcile them. Instead of confronting a single narrative, the reader would then move back and forth among several narratives, each embodying one of the explanations. An academic

van de moderne media', *Groniek* 135 (1996) 144-159, aldaar 157.

23 M. Foucault, 'Methodologische kwesties. Ronde-tafelgesprek met historici op 20 mei 1978', *Te Elfder Ure* 29 (Nijmegen 1981) 500-515, aldaar 504. In *Les mots et les choses* is al een aanzet tot deze 'herkomst-gedachte' te vinden. In 'Het terugwijken en de wederkeer van de oorsprong' beschrijft Foucault de onmogelijkheid de oorsprong van de geschiedenis te vatten: '...het (gaat) dan ook niet meer om een voltooiing of om een kromme, maar eer om die voortdurende scheuring, die de oorsprong wel vrijmaakt, maar juist in de mate waarin ze terugwijkt' (Foucault 1973, 355-363, aldaar 362).

24 Foucault, 'Methodologische kwesties', 504.

historian would deny that such a hypertext is historical writing at all. But it is important to realize that the historian is judging by the standards of the conventional technologies of manuscript and print. Electronic writing threatens to redefine historiography in a way that reveals what Sontag has called the 'impossibility or irrelevance of producing a continuous, systematic argument.'²⁵

De perspectieven op de geschiedenis van Foucault en Bolter laten het einde van de lineaire geschiedschrijving zien en deze auteurs stellen een multilineaire benaderingswijze voor. Deze veelheid van lijnen vormen een web, waarvan de draden aan de horizon verdwijnen. Kunnen op basis van deze gedachten nog zinvolle verhalen over het verleden samengesteld worden? Maakt dit web niet duidelijk dat de weg en niet het doel de zin van de geschiedenis uitmaakt? De ontwerpers van de browsers *Netscape* en *Internet Explorer* hebben op dit punt een vooruitziende blik gehad door een functietoets in te bouwen om het bewandelde pad te achterhalen. De locaties van bezochte webpaginas worden in het geheugen opgeslagen. De gebaande weg, of de ontstane structuur, geldt echter niet als richtsnoer voor de toekomst, die hiermee principieel open blijft. Openheid is een belangrijk element in hypertext, want met het wegvallen van lineariteit, en hiermee samenhangend het definitief afsluiten van een tekst, verandert de notie van iets blijvends. Structuren, interpretaties en 'lezingen' worden vloeien-der.

Besluit

Het historisch scepticisme gaat er vanuit dat het verleden niet meer waarneembaar is en dat daarom het verkrijgen van betrouwbare kennis van dit verleden zeer problematisch is. Danto geeft hier een simpele oplossing voor door te stellen dat het niet-waarneembaar zijn van het verleden helemaal niet zo'n groot probleem is als de sceptici ons willen doen geloven. Het zijn niet de historici met hun theorieën en verhalen die tekort schieten, maar het ligt in de aard van hun studie-object niet waar te nemen te zijn. Juist het niet meer aanwezig zijn van het verleden maakt historisch onderzoek mogelijk. De geschiedbeoefening bestaat immers bij de gratie van de kloof tussen heden en verleden. Het is een van de doelen van de geschiedschrijving deze kloof te dichten of van overbruggingen te voor-

²⁵ Bolter, *Writing space*, 117.

zien. Geschiedkundige verhandelingen zijn middelen om de kloof werkbaar te maken, het zijn als het ware tijdsmachines. Deze mediërende tijdsmachines kennen slechts één bestemming: het heden.

Het aanwenden van digitale media zoals hypertext door de historicus draagt zowel zorg voor een andere blik op het verleden (ontologie) als voor de organisatie van kennis hiervan (epistemologie). Kennis van het verleden is altijd voorgestructureerd of gemediëerd, en ondervindt hierdoor zogezegd ruis. Doordat bij hypertext vele vertakkingen ingang kunnen vinden in het historische betoog, verandert het werk van de historicus. Heeft hij een duidelijke these en neemt hij de lezers strak bij de hand, of laat hij ze vrij in het volgen van verschillende argumentatielijnen en tot het komen van een geheel eigen conclusie? Hierbij komt dat het schrijven van geschiedenis, door de (inter)actieve lezing die het nieuwe medium met zich meebrengt, naast het optekenen van zaken uit het verleden met name iets is dat nu gebeurt. Door dit laatste lijkt de kloof tussen verleden en heden zich te dichten, de kloof bij gratie waarvan de historiografie bestaat. Dit is slechts schijn. De verte komt weliswaar zeer dichtbij, maar zij blijft een kluwen van ver-denkingen, ver-beelding en om-schrijvingen. Dit geeft het verleden de kans steeds opnieuw aan de horizon van het heden te arriveren, maar nooit volledig. Er blijft iets achter, een rest, iets dat vergeten blijft. Deze onvolkomenheid brengt een onvoorspelbaarheid en openheid van interpretatiemogelijkheden met zich mee. Deze openheid is een rijkdom, want de veelvormige verschijning van het verleden in het heden maakt haar juist onsterfelijk.

De ontwikkeling van nieuwe mediatechnologieën en de wereldbeelden die deze met zich meebrengen, gaat gepaard met nieuwe perspectieven. Op een bepaald moment in de geschiedenis wordt een medium, waarin de voorbije gebeurtenissen een gezicht krijgen, dominant. Dan vindt er een transcriptie en herinterpretatie van de geschiedenis plaats. Voor historici zal er de komende tijd dus genoeg arbeid te verrichten zijn, omdat uit de oceaan van bytes vele nieuwe vergezichten en methodologische problemen zullen ontstaan.